

Рецензії

ОЛЕКСАНДР ЯКОВИЧ КОНИСЬКИЙ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ СПІЛКУВАННІ (1893–1900 РОКИ)

**[Рец.]: Листи Олександра Кониського до Іллі Шрага:
Наукове видання / Упорядкування, передмова, примітки
Т.П. Демченко, О.О. Мисюри. – Чернігів : Просвіта, 2011. – 210 с.**

Олександр Якович Кониський (1836-1900) довгий час був відомий широкому загалу головним чином як письменник народницького спрямування й фундатор «Літературного товариства ім. Т. Шевченка» у Львові (1873), реформованого згодом у «Наукове товариство ім. Т. Шевченка», автор першого життєпису Кобзаря («Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя» у 2 томах) і тексту гімну «Боже великий, єдиний» («Молитва за Україну»). С.О. Єфремов (1876-1939), представник нової генерації в «українстві», співзасновник Української демократично-радикальної партії, журналіст, літературний критик, вважав Олександра Яковича за свого прямого наставника в громадських справах і називав його типовим «старшим шестидесятником», представником того «немов першого випуска української інтелігенції, першого покоління українських діячів, що виступали вже не поодинокі, а ... організованими громадами» [1, с.428]. Характеризуючи світоглядні настанови О.Я. Кониського, відзначав: «Це був діяч того ж типу, що й Куліш – запальний, різносторонній і хоч меншого росту, але більшої постійності й видержки в основних питаннях; пробував він свої сили і в поезії, і в белетристиці, і в науково-публіцистичній сфері. Таких діячів надто потрібно буває на світанні національного життя». Репрезентував його як народовця-культурника, що ставився негативно до революційних способів боротьби, завжди віддаючи перевагу практиці перед теорією, не сприймаючи ні радикалізму, ні космополітизму, готового усе віддати заради «національної справи». Але, підкреслював С.О. Єфремов, ніколи «з Кониського не був і шовініст» [1, с.428]. Стосовно обсягу епістолярної спадщини останнього, інший його вихованець, історик церкви й публіцист О.Г. Лотоцький (1870-1939) свідчив: «У [18]80-х та майже до кінця 90-х років нитки української справи були в руках Кониського, що в переведенню справ своїй ініціативи умів використовувати ясний і далекоглядний політичний розум Антоновича. ... Листування провадив він дуже широке і завше був у курсі подій національного життя на всьому просторі українського розсіяння. Перший і негайно реагував він на ті події, і до його авторитетного голосу з однаковою увагою прислухалися як у Києві, Львові, Чернівцях, так – і згодом навіть більше – по всій Україні, од більших міст до містечок і сіл, та по обох російських столицях. Мені дісталася в спадщину та його кореспонденція, якої не можна було використати в часи царизму, бо були ще живі люди та свіжі події, в тій кореспонденції трактовані, і яка загинула в Петербурзі разом з усім моїм багатим архівом. Кореспонденція та, її характер як і обшир, примушує мене з повагою схилитися перед особою сього патріота українського, що сам горів українською ідеєю і з невтомною енергією розгрівав її в душах своїх земляків, з якими мав діло» [2, с.175-178.]. Й не випадково на початку століття Іван Франко передбачав: «Кониський був пильним і невтомним кореспондентом. Його листів, звичайно просторих, набралось би певно багато тисяч. А треба ж тямити, що листи наших літературних діячів у тій добі, яку пережив Кониський, коли б їх зібрати і зберегти від затрати, були б колись першорядним джерелом для історії нашого духовного життя. Без тих іскор ясного світла, яке паде з листів на події нашого духовного життя, прим., у [18]60-х роках, ті, не так-то ще далекі, часи вже тепер через смерть многих і то найвидніших тодішніх діячів являються нам у неясних обрисах. Тим більша тут вага листів Кониського, що обіймав думками і зносинами найдальші кінці України-Русі і в своїх листах промовляв звичайно щиро, без дипломатичної штуки; вони будуть дуже важним джерелом до нашої культурної історії» («Олександр Яківлевич Кониський (18 серпня 1836 – 12 грудня 1900)»).

Пострадянська українська гуманітаристика виявляє досить пильний інтерес до різноманітної й кипучої діяльності Олександра Яковича: так, філологами [3; 4], педагогами [5; 6], істориками [7; 8], правознавцями [9] вже захищено декілька дисертацій, присвячених цій непересічній постаті. В той же

час листування О.Я. Кониського як самостійний об'єкт вивчення належним чином не привертало увагу дослідників. Його епістолярій впроваджувався в науковий обіг вибірково – можна згадати археографічні публікації Марка Антоновича (1965), В. Мазного (2002), Г. Александрової (2006). Натомість, більш поталанило листам, адресованим до О.Я. Кониського. Так, в 1920-ті рр. було опубліковано епістоли Леоніда Глібова, Семена Носа, Миколи Костомарова, Панька Куліша, Митрофана Дикарева, Петра Єфименка, Олександра Барвінського, Омеляна Огоновського, Івана Франка, Лева Жемчужникова. В 1994-1997 рр. Г. Бурлака опублікувала листи Михайла Грушевського 1894-1898 рр. до О.Я. Кониського. Таким чином, в 2002 р. Т.П. Демченко в огляді неопублікованих скарбів особистого фонду І.Л. Шрага в Чернігівському історичному музеї ім. В.В. Тарновського (ЧІМ) вповні слушно звернула увагу на значимість листів О.Я. Кониського, «...котрі до цього часу не відомі науці, хоча помітки олівцем, що залишилися на деяких з них, свідчать, що їх вивчали, можливо, готували до друку, як можна припустити, ще в 20-х роках минулого століття, коли інтерес до постаті О. Кониського був досить значним» [10].

Відзначимо, що значення епістолярної спадщини як «джерела до нашої культурної історії» переконливо виявляє рецензоване нами видання, де вперше оприлюднено в повному обсязі, без купюр, кодекс листів О.Я. Кониського до адвоката, провідного діяча Чернігівської громади Іллі Людвиговича Шрага (1847-1919) з фондів ЧІМ. Це – п'ятдесят шість листів, різних за обсягом та змістом, писаних у 1893-1900 рр., переважно – українською мовою. Окремі фрагменти були використані в індивідуальних наукових дослідженнях упорядників видання – чернігівських істориків Тамари Павлівни Демченко [11; 12] та Олександра Олександровича Мисюри [13; 14], які присвятили значні зусилля вивченню життя та творчості двох видатних кореспондентів. В передмові упорядники висвітлюють значення постаті О.Я. Кониського в історії українського національно-визвольного руху, подають відповідний огляд джерел та літератури, окреслюють трансформацію образу свого «героя» в уявленні сучасників і нащадків, наголошують на вагомості для сьогодення проблем, котрі так глибоко хвилювали автора листів. «Хоча зміст пропонованого нижче епістолярію О. Кониського і може неприємно вразити своїм розпачем, сумними прогнозами, але відмовити їхньому Автору в дарі передбачення буде важко», – відзначають Т.П. Демченко й О.О. Мисюра, слушно акцентуючи на тому, що в складних умовах сьогодення «... загрози існуванню українства аж ніяк не зменшилися». А тому – обґрунтовано сподіваються на те, що публікація листування «викличе не тільки академічний інтерес» (с.19-20). Презентація видання відбулась у вересні 2011 р. у Чернігові, невдовзі після святкування Україною 175-річчя з дня народження О.Я. Кониського.

«Листи, епістолярна спадщина, епістолярна творчість. Інтелектуальний продукт особливого роду... Сповнені неповторного аромату (епохи, середовища, людської індивідуальності), багатозначні, непередбачувані, як кожне межове явище, що живиться від різних джерел і виборює своє – осібне – місце в царині людського духу», – відзначає відомий літературознавець М.Х. Коцюбинська, констатує «багатство, змістовність і оригінальність» цього національного культурного масиву й підкреслює «незаперечні здобутки останнього десятиріччя у виданні української епістолярної класики» [15, с.11-12]. До таких цінних надбань, безумовно, належить і збірка листування О.Я. Кониського. Рецензоване видання відзначається професійно виконаним археографічним опрацюванням текстів й високим фаховим рівнем науково-довідкового апарату. Подано детальний конкретно-історичний коментар до кожного листа, й це допомагає читачу «заглибитись» у час й простір, у якому «творився» той чи інший лист, дешифрувати «езопову мову» послань, усвідомити глибинний сенс подій, про які там йдеться, нарешті, – співставити «авторську», кониськівську, експресивну інтерпретацію вчинків різних осіб, подій, явищ з академічними, політично незаангажованими, добре документованими версіями. Позитивною рисою видання є наявність багатосторінкового анованого іменного покажчика (с.180-209), що містить додаткові важливі відомості, підкріплені численними бібліографічними посиланнями.

Як видається, збірка листів О.Я. Кониського уявляє своєрідний синтез особистої сповіді автора та одночасно – публічних послань до чернігівських «громадян», передусім у справах, що так чи інакше торкались різних аспектів реалізації «українського проекту» від 1890-тих та й до початку 1900 років. За стилістикою листи О.Я. Кониського – це не монолог, а напівдіалог, а тому в них виразно простежується постійна присутність адресата, з яким автор був пов'язаний приятельськими, діловими та громадськими відносинами. (Листи-відповіді кореспондента – І.Л. Шрага – зберігаються в іншому архівосховищі – Відділі рукописів Інституту літератури НАНУ, в особовому фонді О.Я. Кониського). До І.Л. Шрага Кониський найчастіше звертався «дорогий і вельмишанований Ілля Людвигович!», а сам підписувався «Ваш Перебендя». Щиро поважаючи Шрага – як особистість, як українського громадського діяча, О.Я. Кониський гаряче висловився в одному з листів: «От коли б хоч здебільш у наших українців почуття національного достоїнства і свідомості горожанина рідної землі – стояло отак як у Вас!...О-го-го!... «не плакала б мати»» (с.73). Вірогідно, саме І.Л. Шраг, земляк О.Я. Кониського (той теж був

уродженцем Чернігівщини, чим вельми пишався), адвокат за фахом, громадський діяч за покликанням, «людина гармонії» (вислів С.О. Єфремова, який добре знав обох кореспондентів), якнайкраще й найуспішніше виконував роль комунікатора між емоційним, занадто відвертим у своїх висловлюваннях та оцінках, сповненим неугаслою енергією та мінливих планів О.Я. Кониським, й строкатою за своїм персональним складом Чернігівською українською громадою. І.Л. Шраг також ретельно виконував різноманітні доручення й прохання, пов'язані з працевлаштуванням «свідомих українців» у органах міського та земського самоврядування (О.Я. Кониський сповідував принцип: «скрізь, де можна, садовити наших людей», добачаючи в тому «і практичну потребу, і вигоду для діла») (с.33). Так, ось, наприклад, надзвичайно емоційний сплеск вдячності «Перебенді» в листі від 25.03.1893 р. з приводу здобуття для поета В.І. Самійленко посади в Чернігівському земстві: «Невимовно радий я і ще більш вдячне Вам за це! Щире спасибі Вам і всім, хто сприяв тому: Ви спасли українському письменству великий талант; Вам подякує за се і історія, і Україна!... Треба йому ще моральної опіки таких людей, як Ви» (с.27). О.Я. Кониський й надалі по-батьківськи повсякчасно опікувався долею Сивого (Сивенького) (псевдоніми поета). Також уперто в серпні 1893 р. клопотався й щодо працевлаштування в Чернігові письменника-просвітителя Б.Д. Грінченка, розпитуючи Шрага, «чи є яка надія?» та прогножуючи: «А добре, і не сказати як добре, б було переволокти його до гурту в Чернігів: він би там і сам ожив, отак як Сивенький, й черниговцям не давав би куняти» (с.39). Далі – квапив, отримавши листи від Б.Д. Грінченка, якого уже звільнили з посади народного вчителя (з весни 1887 по 1893 рр. той учителював у Олексіївській земській школі Слов'яносербського повіту на Катеринославщині, якою опікувалась Х.Д. Алчевська): «Йому вельми погано і треба рятувати швидче...Єдина, значить, надія на Чернігів, властиво на Вас!» (с.41, також: с.45,48,60) (щоправда, в подальшому прийшло охолодження, гострий критицизм, можливо, й не завжди обґрунтований) (с.144,151).

О.Я. Кониський радився зі І.Л. Шрагом в питаннях книговидавництва та розповсюдження українських книжок, регулярно інформував його про перебіг власних літературних справ (вихід у світ окремих розділів біографії Т.Г. Шевченка, над якою працював багато років – «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя») (с.27,89,98), друку «Щоденника» великого поета (с.36-37), опрацювання серії згадок-некрологів «Над свіжими могилами (Вовк – Манжура – Стрижевський – Пильчиков – Глібов» для газети «Діло» (Львів, листопад 1893) (с.54-55), статей на пошану Т.Г. Шевченка для популярних видань (с.169-170). Спробував також повернути чернігівського адвоката до наукових розслідувань у царині магдебурзького права (с.37,39).

Нарешті, І.Л. Шраг виступав у ролі юридичного експерта й довіреної особи в складній та запутаній справі майнової «духовної» О.Я. Кониського (той мав намір заповісти різним інституціям свої заощадження в цінних паперах приблизно на 25000 карб. на «українську справу»; право ж на свої літературні твори заповів в 1898 р. О.Г. Лотоцькому) (с.81,84,112,120). Історія зі складанням заповіту тяглася з 1894 по 1899 рр., провокуючи безперервний родинний конфлікт, бо дружина Олександра Яковича, М.О. Кониська не поділяла громадських переконань чоловіка й після його смерті оскаржила цей документ у суді. Судове слухання затяглося аж до 1910-х рр. [детальніше див. примітки до листа: с.82-23; також пор.: 2, с.178-180].

Хвилювали О.Я. Кониського культурні справи Східної Галичини, де в умовах «нової ери» активно здійснювалось «українське завоювання» краю й створювались підстави для «Українського П'ємонт» (з 1894 р. в листах йдеться про «місію» М.С. Грушевського, галицькі видання та товариства, політичні зіткнення, справу просування А.Ю. Кримського на кафедру в Львівському університеті, появу «Літературно-наукового вісника») (с.42,45,74,77,84-85,92,95,105,119,123-124,128,135-136,149,151). Не менш жваво О.Я. Кониський переймався питаннями освіти в Чернігівській губернії, наполягаючи на впровадженні української мови навчання в народних школах та критично сприймаючи проект заснування російськомовного «Комітету грамотності» (с.95,139-140). Через І.Л. Шрага намагався активізувати роботу Чернігівської громади, розпачливо гукаючи (14.11.1894): «Можна ж скільки хоче «братъ шире и глубже», але це не повинно б вадити роботі позитивній! Ось розкиньте про се головою да, будьте ласкаві, шторхоніть під бік всю братію нашу» (с.95-96). Розпитуючи у лютому 1896 р. свого кореспондента, як там справи в Чернігівському губернському земстві, передбачав: «Мабуть, і у Вас там хаос такий, як і в Галичині. Та тепер скрізь «мода», мабуть, на хаос. По моєму – се нічого; навіть добра ознака. З хаосу постав всесвіт. Хаос може і мусить улягтись, і «буде день і буде ніч» (с. 128; пор. також: с.131-132].

Цікавився зі співчуттям справами новонародженого видавництва «Вік» (с.169) й одночасно, з застереженням – Петербурзького «Общества почитателей Т.Г. Шевченка», 1894 р. (Кониський іменував його в листах «Товариством ім. Шевченка») (с.65,69).

Листи свідчать про те, що О.Я. Кониський щиро переймався святкуванням ювілеїв діячів, дотичних до розвитку українознавства (наприклад, в 1893 р. – О.В. Марковича (с.36), в 1894 р. – М.І. Стороженка (с.62-63) та ін.). Стосовно ювілейних ушанувань типовою для О.Я. Кониського є

наступна фраза: «Взагалі я до адресів ніколи вельми не кваплюсь і швидче не допишу, ніж перепису. І скоро відаю за чоловіком – який недобрий вчинок, що не личить українській ідеї національній, дак руки не приложу. А я обіруч був би за те, щоб ми уважали перш за все чистоту нашої ідеї в учинках її репрезентантів. Не буде ригоризмом, а тільки чистоплотно буде, коли я не підпишу адреса і не піду на ювілей до такого репрезентанта – робітника нашої ідеї, що не гидує писати вірші сугубо патріотичні і православні з погляду «всероссийского единства». Такі компроміси – річ, по моему, зовсім не чесна» (с.62). Клопотався й щодо відзначення сумних роковин (Л.І. Глібова та ін.) (с.65). І завжди – шевченківських днів. Обговорював можливість участі «земляків» (І.Л. Шрага, Б.Д. Грінченка) в відзначенні столітнього ювілею Одеси (1894 р.), багатозначно натякаючи: «Головне – побалакати про наше діло» (с.87). Боляче був вражений тим, що організатори 25-річного ювілею громадської діяльності І.Л. Шрага (березень 1894 р.) «забули» сповістити його про цю подію, не залучивши до підписання вітальної адреси від імені київських громадянців (с.172). «Крихти» інформації, що міститься у епістолярії, допомагають з'ясувати важкозрозумілі для стороннього ока нюанси складних взаємовідносин у тісному мікрокосмі унікального середовища Старої громади, з яким автор листів мав відносини взаємодії, суперництва, конфронтації, відцентрування й тяжіння. Не називаючи прізвищ, у листах він часто презирливо іменував старогромадовців «нашими генералами» або «енералами» (див., напр.: с.55 та ін.).

Листи містять також інформацію про те, як реагував О.Я. Кониський на виникнення та перші кроки нового угруповання, а саме: Всеукраїнської безпартійної демократичної організації (ВБДО) 1897 р., федеративного союзу громад Російської імперії (с.154-155). Автори коментарів, посилаючись на мемуарне свідчення Л.М. Старицької-Черняхівської, висувують свою версію дати й місця установчого з'їзду ВБДО – 18 серпня 1897 р., у день народження Олександра Яковича, й саме – в його оселі (с.17-18).

Як відомо зі спогадів його прихильників – О.Г. Лотоцького, С.О. Єфремова, Ф.П. Матушевського, М.А. Славінського – О.Я. Кониський завжди був в оточенні молоді (гімназійної, семінарської, університетської): гуртував, допомагав, радив, скеровував. Але, як свідчать листи, він також виявляв занепокоєння бідами і прикрятами не лише свого «ближнього кола», а й «кола дальнього», навіть коли представники останнього не вповні поділяли його національно забарвлені, культурницько-еволюційні переконання. Так, щиро співчував «полоненим чернігівцям», арештованим у жовтні 1893 р. за зв'язок з соціалістами – В.У. Дейші та Т.М. Реутовській (с.50,60). Вболівав за долю «драгоманівців»-соціалістів – Б.О. Кістяківського та П.Л. Тучапського, арештованих у 1895 р. за політичну діяльність (с.57).

Листування містить факти боротьби Кониського за скасування Емського указу 1876 р., малих і великих перемог, одержаних Олександром Яковичем і його однодумцями на тому «незримому» фронті боротьби з цензурою. Кониський також інформував Шрага про власні заходи, спрямовані на полегшення умов існування українського друкованого слова. Так, у листі від 9.05.1893 р. благав І.Л. Шрага уважно перечитати та зредагувати «мій лист до Царя, про скасування утисків нашому слову. Треба постукатися в останні двері, що буде те й буде, більшого, як є, лиха не буде» (с.33-34).

В листуванні виразно простежується сюжетна лінія, пов'язана зі вболіванням О.Я. Кониського за долю українського театру (відгуки щодо вистав трупи М.К. Садовського в Києві, сприйняття київською публікою вистав М.К. Заньковецької і фінансових справ її трупи) (с.77-78). Нарешті – й це найбільш цікаво – листи висвітлюють енергійні намагання О.Я. Кониського організувати колективний «моральний тиск», спрямований на модернізацію й «націоналізацію» змісту репертуару рідного театру, на перетворення його з «малоросійського» в «український». Так, у березні 1893 р. він писав до Шрага: «Узяла нас опаска, коли б Садовський не переборщив: десять літ його трупи не пускали до Києва, а за сей час українська ідея зростає так, що Садовський і оком не досягне до неї і може почати частувати публіку – горілкою та п'яницями. Сьогодні ми гуртом послали до його листа, остерігаючи, щоб він своїми спектаклями не спричинився ні на зерно пошкодити чуттю національної поваги» (с.27-28). «Годі нам – байдуже дивитись, як наші трупи виводять нашого мужика на глум і «морозять хохлика» (с.30). Проблеми репертуару українського театру хвилювали його повсякчасно. «Нехай наш репертуар буде не великий, та чепурний», – писав він у львівській «Зорі» ще в 1890 р.

Листи містять «вироки» О.Я. Кониського щодо його опонентів: критичні – відносно П.О. Куліша (1819-1897) (с.33), неприхильні – щодо М.П. Драгоманова (1841-1895) (с.33-34). Здавалось йому в 1893 р., що Куліш і Драгоманов зійшлись «на стежці єдиної культури» (малось на увазі: «общерусской») – принципової різниці в світоглядних настановах цих двох видатних діячів помічати не бажав. Щоправда, заслуговує на увагу і такий промовистий вислів О.Я. Кониського, зронений у листі до І.Л. Шрага в червні 1895 р., вже після смерті Михайла Петровича в Софії: «Знаєте вже недобру звістку про М.П. Драгоманова. Шкода! Яко учений і навіть яко публіциста він пережив себе, а проте його треба було; бо се були ті наші дрожки, що примушували тісто сходити. Тепер – робота може

розлізтись ще гірше. Хаос неминуче настане ще більший; бо у нас є чоловік кілька кандидатів на Драгоманова і піднімуть, певна річ, таку сварку, якої ще не було!» (с.103). Неприхильно відносився Кониський й до І.Я. Франка, не вибачаючи йому ні радикалізму, ні націонал-демократизму – в листах зустрічаються явно несправедливі випадки й проти нього особисто (с.70,115), й проти редагованих ним видань (наприклад, газети «Громадський голос», яку Олександр Якович зневажливо іменував «газетою гімназистів «радикалів»») (с.73). Не жалував він, як виявляється, і харківського історика Д.І. Багалія (1857-1932) (нещадна фраза промайнула в одному з листів: «Всякі Багалії експлуатують українську ідею єдине на свою кар'єру» (с.144)).

Листування О.Я. Кониського також можна розглядати як нове цінне джерело, що дозволяє більш детально й рельєфно реконструювати суттєві аспекти українського модерного націєтворення: наприклад, процеси формування національної ідентичності, передусім у середовищі культурницької та політизованої інтелігенції легально-народницького спрямування; «історія понять» у Російській імперії – заслуговують на увагу вживані в епістолярії О.Я. Кониського визначення «українець», «українська ідея» (с.74), «національна гідність» (с.73), «національний інстинкт» (с.78); нарешті, проблеми політичної етики (с.62-63)... Листи подають важливий матеріал щодо тлумачення діячами «покоління Старої громади», до якого належав й сам О.Я. Кониський, цілей і перспектив «українського проекту». Перевірене життям, вистраждане «кредо» висловив він в одному з останніх листів до І.Л. Шрага, датованим 1900 роком: «...моя думка – така, що – годі ганятися за «величчям»; треба робити дрібне, пам'ятаючи, що усе велике складається з дрібного і без дрібного – ніщо здорове – річ неможлива. І Лаврську дзвіницю складали – з дрібних цеглинок» (с.178) (До речі, аналогічний образ в своєму «Щоденнику» використав й представник наступної генерації в українському русі – відомий меценат газети «Рада» Є.Х. Чикаленко (1861-1929), метафорично змальовуючи складний процес «національного будівництва») [16, с.3].

Листи О.Я. Кониського, безумовно, потребують вдумливого й уважного читання, але ця справа неодмінно виявиться захоплюючою і вдячною – і для фахівців, і для аматорів, заглиблених у вивчення «українського довгого дев'ятнадцятого століття». Завдяки щирості й відвертості О.Я. Кониського, спонтанності його емоцій та думок, висловлених у листах до довіреної й шанованої особи – І.Л. Шрага, ці листи можуть розглядатися як своєрідний «автопортрет» головного героя на «тлі доби», ним самим змальованої. Епістолярій мимохіть відтворює історичні обставини й психологічний клімат того часу, мереживо складних міжособистих взаємин у середовищі діячів українського руху. Можливо, саме ці листи внесуть корективи в усталені уявлення людей ХХІ століття щодо подій та вчинків діючих осіб та виконавців «українського проекту», й одночасно – здолають негативні стереотипи, сформовані неприхильним оточенням навколо непересічної особистості автора. На жаль, усвідомлення в повній мірі неповторності й масштабності постаті Олександра Яковича Кониського прийшло лише через століття. Сприйняття сучасників та нащадків різняться між собою. Що, до речі, переконливо доводить поява розглянутого вище унікального епістолярного «документа доби», самовіддано й ґрунтовно опрацьованого упорядниками.

Джерела та література

1. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К. : Феміна, 1997. – 688 с.
2. Лотоцький О. Сторінки минулого / Олександр Лотоцький. – Ч.1. – [Б. м.], УПЦ в США, 1966. – 287 с.
3. Скоробогатько Н.М. Олександр Кониський на тлі своєї доби (Життя. Діяльність. Творчість): автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.01.01 / Н.М. Скоробогатько. – К., 1996. – 18 с.
4. Камишова Т.М. Етико-естетичний ідеал у творчості Олександра Кониського: автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.01 / Т.М. Камишова. – К., 2008. – 19 с.
5. Белан Г.В. Педагогічні погляди і просвітницька діяльність Олександра Кониського: автореф. дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.01 / Г.В. Белан. – К., 2004. – 20 с.
6. Турчина І.С. Проблеми української національної освіти в педагогічній спадщині О. Кониського (1836-1900 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / І.М. Турчина. – Чернівці, 2010. – 20 с.
7. Мисюра О.О. Олександр Кониський у громадсько-політичному і культурно-освітньому житті України (друга половина ХІХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О.О. Мисюра. – Харків, 2005. – 19 с.
8. Дяченко О.В. Олександр Якович Кониський і процес українського націєтворення другої половини ХІХ століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О.В. Дяченко. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.
9. Александров О.В. Правові погляди Олександра Кониського: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О.В. Александров. – К., 2009. – 223 с.
10. Демченко Т.П., Онищенко В.І. Епістолярій фонду І.Шрага у Чернігівському історичному музеї ім. В.Тарновського як історичне джерело // Скарбниця української культури. Збірка наук. праць. – Вип.3 / Чернігівський історичний музей ім. В.В.Тарновського, Чернігівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАНУ. – Чернівці : Сівєрянська думка, 2002. – С.115-117.
11. Демченко Т.П. Батько Шраг : Моногр. / Тамара Демченко. – Чернівці : Деснянська правда, 2008. – 264 с.
12. Демченко Т., Куліньська С. «Надзвичайно характерна постать» на тлі досвітньої доби штрихи до життєпису Олександра Кониського // Сівєрянський літопис. – 2000. – №6. – С.93-101.

13. Мисюра О. Постать Олександра Кониського в українському національно-визвольному русі: (Історіографія та джерела проблеми) // Сіверянський літопис. – 2004. – №1. – С.37-46.
14. Мисюра О. Кониський Олександр Якович (1836-1900) / Олександр Мисюра. – Чернівці : Просвіта, 2008. – 200 с.
15. Коцюбинська М.Х. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість / Михайлина Коцюбинська. – К. : Дух і Літера, 2009. – 584 с. (Бібліотека Шевченківського комітету).
16. Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917) / Євген Чикаленко. – Львів : Червона калина, 1931. – 496 с.
17. Листи Олександра Кониського до Іллі Шрага: наукове видання / упорядкування, передмова, примітки Т.П. Демченко, О.О. Мисюри. – Чернівці : Просвіта, 2011. – 210 с.

С. Г. Іваницька

[Рец.]: Шендрикова С.П. Мастера сцены в истории театрального искусства Крыма XIX – XX веков : монография / Снежана Павловна Шендрикова. – Симферополь : Диайпи, 2011. – 299 с.

У сучасній українській історіографії простежується тенденція до комплексного дослідження тем, пов'язаних з історією культури України. Театральна історія Криму пройшла довгий шлях і являє собою вагомий сторінку творчого життя країни та має свої специфічні риси, а її дослідження набуває актуальності.

Робота Шендрикової С.П. «Майстри сцени в історії театрального мистецтва Криму XIX – XX століть» присвячена дослідженню біографії відомих російських та українських артистів XIX – XX ст., творчість яких була пов'язана з Кримом. Книга є цінною і своєчасною. Монографія дозволяє скласти цілісне уявлення про культурні процеси на півострові в їхньому взаємозв'язку з економічним та соціально-політичним розвитком держави.

Театральна епоха XIX – початку XX ст. представлена, головним чином, через гастрольну діяльність у Криму артистів московських театрів, Олександрінського театру Санкт-Петербурга, Російської імператорської опери, а також «корифеїв» українського національного театру та «бродячими трагіками». Унікальність роботи полягає у використанні маловідомих біографічних даних знакових персоналій театру. Професійні досягнення Щепкіна М.С., Єрмолової М.М., Кніппер-Чехової О.Л., Комісаржевської В.Ф., Шаляпіна Ф.І. та багатьох інших показані в рамках розвитку професійного театрального мистецтва та становлення мистецької традиції Криму. Роль акторів, режисерів та драматургів, які створили неповторний образ українського професійного драматичного театру, у культурному житті Криму (Старицький М.П., Кропивницький М.Л., Садовський М.К., Саксаганський П.К., Заньковецька М.К.) досліджена, в основному, через призму біографічних фактів, відмінностей міжособистісних взаємин, професійних успіхів, суспільної діяльності в умовах русифікаторської політики царату. Такий акцент є доречним, бо дозволяє максимально розкрити театральний клімат епохи, атмосферу в колективах, проаналізувати внесок діячів сцени в громадське життя країни, показати значення гастрольної діяльності на формуванні специфічних смаків тогочасної публіки. Репертуар українських театрів демонструє ідейно-художній рівень української драматургії XIX ст. Використаний підхід є новаторським та дозволяє об'єктивно оцінити рівень, якого досягло театральне мистецтво зазначеного періоду.

Немаловажний аспект, який демонструє біографічне дослідження, це рівень освіти та культури представників мистецького життя XIX ст., а також їхнє соціальне походження. Різні щаблі такого рівня, непорозуміння в середовищі «корифеїв» призвели до суперечностей у розвитку українського професійного театру, які слушно підмітила автор монографії. Сумарно цей підхід орієнтує читачів на аналіз результатів індивідуальної й колективної діяльності митців. Поєднання унікального та загальнолюдського є цінним, особливо з огляду орієнтації на визнані світові прийоми опанування засобів передачі культурних знань. У цьому контексті прикладний характер мають не лише проблеми, присвячені театральному життю Криму, але й ті, які стосуються духовної спадщини й дозволяють читачам знайти своє місце в культурному середовищі.

Заслугує на увагу спроба автора виявити специфіку театрального життя в Криму радянської епохи. Показником якості роботи є подання характеристики сценічної діяльності Раневської Ф.Г. та Царьова М.І. їхніми друзями, очевидцями, закордонними культурними та політичними діячами, яка сприймається як цілісна картина й у значній мірі пояснює рівень розвитку радянського театру в контексті світового мистецтва.